

УДК 738.1(477.82)«17/19»+691.434.3(477.82)«17/19»

А.О. ТИТАРЕНКО

**Художньо-стилістичний розвиток
полоскальниць на етнічних українських
територіях у ХІХ столітті**

Статтю присвячено дослідженню полоскальниць, які виготовлялися фарфоро-фаянсовими підприємствами Волині у ХІХ ст. Розглянуто історію походження як слова, так і самого предмету побуту, простежено художньо-стилістичний розвиток полоскальниць епродовж зазначеного періоду, проаналізовано особливості їх форм.

Ключові слова: полоскальниця, стилістичний розвиток, український фарфор, Волинь.

Предмети столового посуду певною мірою є дзеркалом духу епохи, оскільки на їх формування впливали мода й стиль, які панували в час їх створення. Кількісний і якісний склад сервізних груп та наборів, котрі виготовлялися на фарфоро-фаянсових підприємствах Волині наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст., залежав від асортименту страв і особливостей їх вживання. Поступово складалася й традиція сервірування столу, що передбачала наявність певних, утилітарно обумовлених форм виробів на ньому. Одним із таких предметів була полоскальниця.

Формам столового посуду дослідниками приділялося недостатньо уваги. В поодиноких працях мистецтвознавців, присвячених вивченню українського фарфору-фаянсу, під час аналізу предметів сервізів, про полоскальницю говориться лише побіжно. В роботах Ф. С. Петрякової та Л. В. Долинського під час аналізу фарфорового посуду вказана група виробів згадується в контексті складу сервізів. Тож, вельми цікавим й корисним для подальших досліджень було б розглянути історію побутування полоскальниць на теренах етнічної України ХІХ ст. та прослідкувати їх стильову різноманітність.

Існує велика кількість форм посуду, які оточують людину в повсякденному житті. З плином часу вони еволюціонують або зникають. Склад нині ustalених столових сервізів протягом ХІХ ст. постійно поповнювався новими елементами. Способи використання полоскальниць на теренах сучасної України досі лишаються невивченими, а конкретні предмети рідко аналізувалися з художньої точки зору.

Слово «полоскати» прийшло у давньоруську мову в Х ст. й за змістом використовувалося як синонім «мити, плакати». Походження його сягає литовської мови – «plauti» [7]. За інформацією з етимологічного словника української мови слово «полоскати» поширилося в Україні від польського «ploskuny» та чеського «plaskati», що означало плескати по воді, полоскати, мити [3, с. 500].

Застосування полоскальниць. Достеменно відомо, що цей елемент столового посуду почав з'являтися на столах знаті з середини XVIII ст. Достовірною є інформація про те, що у сервізах для напоїв полоскальниці використовували наступним чином: у них або змивали залишки чаю, кави чи шоколаду або ополіскували чашку чи склянку перед вживанням наступної порції напою [5, с. 480].

Існує також суперечлива думка про застосування досліджуваного предмету. Подибуємо в літературі, що «в Росії не було прийнято подавати воду для споліскування рук» [4, с. 71]. Напроти, в сучасній енциклопедії з етикету іншого російського автора вміщено наступне: «Якщо на столі були присутні страви, які їли руками (дичину, птицю), полоскальницю використовували для омивання рук (пальців) перед подаванням десерту. Після споліскування рук їх витирали серветкою. На поверхні води у такій посудині могли плавати пелюстки квітів або скибочки лимона» [9, с. 318].

Традиційні ж полоскальниці, які входили до складу чайно-кавових сервізів, використовувалися в одиничному екземплярі й ставилися біля доливного та заварного чайників. Зазвичай усі предмети, які вживалися під час чаювання, розташовували на окремому столику біля господині.

Оскільки полоскальниці зустрічаються у складі як столових, так і чайно-кавових та кавово-шоколадних сервізів, не можна виключати, що обидва варіанти застосування полоскальниць мали місце на столах знаті XVIII–XIX ст.

Однак, з'ясування цього дискусійного питання ще потребує подальших досліджень. Існує думка, що, можливо, на теренах Росії, де вона межувала з Китаєм, Монголією, Казахстаном, були характерні одні звичаї, на інших територіях, що знаходилися ближче до Західної Європи (зокрема, Польщі) – інші. Естетика виробів пов'язана з розвитком форм басейнів для риб, які були поширеними з Середньовіччя у фарфорі Сходу, а далі розповсюдилися у європейській порцеляні, починаючи з ранніх німецьких і австрійських сервізів.

На нашу думку, полоскальниці на теренах правобережного Українського Полісся у XIX ст. мали багатофункціональне застосування. Населення зазначеної території, розташованої в центрі Європи, рівноцінно сприймало та засвоювало як західні, так і східні традиції. Хоча, ймовірність частішого застосування полоскальниць у чайно-кавових сервізах, безперечно, більша.

Полоскальниці в колекціях. Серед збережених виробів волинських фарфоро-фаянсових підприємств кінця XVIII – початку XX ст. полоскальниці становлять незначну групу. Наразі, розглянемо всі відомі нам на сьогодні 11 предметів цієї групи.

Найдавніші збережені полоскальниці серед виготовлених на волинських підприємствах були випущені на Корецькій фарфоровій мануфактурі. Одна з

них зберігається у колекції Національного музею у Кракові (Польща) [10]. Вона декорована фризовим орнаментом, утвореним дубовим листям різних відтінків зеленого кольору. Проста напівкругла форма предмету наближається до традиційної миски.

Наступною є група однакових за формою полоскальниць, напівсферичний об'єм якої з дещо відігнутими краями через профільовану шийку переходить у досить високу, чітко виділену ніжку. Серед них першою за часом виготовлення є пам'ятка з колекції Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького (інвентарний номер к-122, датується 1810-ми роками). Стінки предмету декоровані монохромним розписом – пейзажем із зображенням замку та навколишньої природи; вінця й ніжка відведені широкими смугами золота.

Полоскальниця з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва (м. Київ) (ФР-988) ідентична за формою та глибиною, але декорована рослинним орнаментом – один великий букет із фантазійних квітів і три маленькі бутоньєрки на стінках рівновіддалені одна від одної. Спільним елементом оздоблення є відведення золотом на вінцях і ніжці предмету. Якість фарфорової маси та кількість золота, використана в декорі, говорять про ймовірну приналежність полоскальниці до статусного сервізу (Іл. 1).

Аналогічний предмет зберігається й у колекції Музею етнографії та художнього промислу (м. Львів) (далі – МЕХП). Однак, поліхромний квітковий розпис виконано без використання золота; золотом оформлено відведення на ніжці та вінцях зсередини предмету.

Найближчою за формою до вищеописаних предметів є полоскальниця з колекції львівського МЕХП (к-11163), яка була виготовлена у 1820-х роках на Баранівській фарфоровій фабриці. Вона має більш округлу форму та вищі стінки, що додає їй об'єму [1]. Оздоблена пам'ятка надполивним монохромним розписом коричневого кольору з легким золоченням. Головний декоративний мотив – значний за розмірами букет квітів з яскраво вираженим великим тюльпаном, з іншого боку – 3 маленькі гілочки. Ніжка, яка в даному предметі має значно вищу шийку порівняно з попередніми, та вінця прикрашені відведенням.

Добре збереглася корецька полоскальниця з приватної колекції (Польща), датована 1828 р. [10]. Предмет півсферичної форми з відігнутими вінцями на високій стопі оздоблений золоченням. Широкий фриз на зовнішній стінці посудини утворений повтором елемента, який нагадує овальний медальйон із відростками та виноградною лозою. Ніжка та вінця (як зовні, так і з внутрішньої сторони) відведені золотом. Дана полоскальниця, виходячи з якості фарфорової маси та кількості використаного золота, ймовірно, входила до складу статусного сервізу (Іл. 2).

На загальному тлі окреслених виробів істотно виділяються 2 предмети 20-х років XIX ст. Одна полоскальниця (к-11166, Корецький фарфоровий завод) зберігається у складі чайно-кавового сервізу в колекції МЕХП [6, с. 36]. Предмет має майже рівні стінки (з незначним звуженням донизу та розширенням доверху), кругла маловиразна ніжка не є високою. Декорована посудина фризом із чорних зигзагів і зелених гілок-дармовисів та золотих ліній.

Найбільш унікальною за вирішенням форми й оздоблення є полоскальниця з колекції Національного музею у Кракові (Польща) [10]. Після опуклої нижньої частини напівсферичної форми через пасок перегину посудина набуває форми розтрубу з дещо увігнутими стінками та ледь розширеними назовні краями. Полоскальниця декорована тонуванням «під мрамур» у червоно-чорних тонах із відведенням досить широкою смугою золота на вінцях і краю ніжки (Іл. 3).

У каталозі «Художній фарфор України кінця XVIII – середини XIX ст.» знаходимо інформацію ще про 3 предмети даної групи.

Одна з них – кругла полоскальниця на низькій стопі з келихоподібно розкритими вінцями (к-12229, колекція МЕХП). Датується предмет, виконаний на Корецькому фарфоровому виробництві, 1810–1815 роками. Оздоблення реалізоване за допомогою надполивного тонування бежевого кольору з використанням розпису золотом. З двох боків у прямокутних резервах розташовано мініатюрні пейзажі [8, с. 5].

Також відома полоскальниця чаркоподібної форми (к-4858, колекція МЕХП) з монограмою ZM. Вона виготовлена на Корецькому фарфоровому заводі близько 1815 р. Форма прикрашена золоченням на білому фоні у вигляді геометризованого фриза [8, с. 6].

Останньою в групі окреслених предметів є полоскальниця круглої форми на стопі (к-11165, колекція МЕХП, 1820-ті роки, Корецький фарфоровий завод). Її вирізняє надполивний рослинний розпис у вигляді фриза зі стилізованих волошок на рожевому тлі, а також золочення [8, с. 9].

Отже, традиція споживання чайно-кавових напоїв на землях Північної України увібрала в себе всі узвичаєні перед тим на Сході й у Європі елементи чайної церемонії – включаючи полоскальницю.

Дослідивши низку пам'яток із приватних і музейних збірок України та Польщі, виготовлених на підприємствах тонкої кераміки Волині наприкінці XVIII – на початку XX ст., варто зазначити наступне:

- полоскальниця були поширеними серед заможних верств населення, насамперед, у якості посудини для ополіскування посуду, зокрема чашок і склянок;
- оскільки декор полоскальниці залежав від стилістики всього сервізу, простежується варіативність оздоблення даного виду предмету;
- відмінності форм полоскальниць найчастіше диктувалися еволюцією панівних стилів і потребами змін характеристик об'ємів посудин.

Планується дослідити всю групу волинського столового посуду, який побутував в Україні та був виготовлений на волинських фабриках у зазначений період.

Джерела та література

1. Долинський Л. В. Український художній фарфор / Лев Володимирович Долинський. – К. : Видво Академії Наук УРСР, 1963. – 88 с. : іл.
2. Захарова О. Ю. Власть церемониалов и церемониалы власти в Российской империи XVIII – начала XX вв. / Оксана Юрьевна Захарова. – М. : АиФ Принт, 2003. – 400 с. : ил.
3. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [гол. ред. Мельничук О. С. ; ред. тому Коломієць В. Т., Скляренко В. Г.]. – К. : Наук. думка, 1982-2006. – (Серія «Словники України»).
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [гол. ред. Мельничук О. С. ; ред. тому Коломієць В. Т., Скляренко В. Г.]. – Т. 4: Н–П – К. : Наук. думка, 2003. – 656 с. – (Серія «Словники України»).
5. Морозова Г. В. Светские манеры и этикет русского общества (XVII – XIX вв.). – М. : ВЦХТ, 2006. – 160 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1986. – 797 с.
7. Петрякова Ф. С. Художественный фарфор Украины (конец XVIII – начало XX ст.) / Фаина Сергеевна Петрякова. – К. : Наук. думка, 1985. – 222 с. : ил.

8. Семенов А. В. Этимологический словарь русского языка. Русский язык от А до Я / А. В. Семенов. – М. : ЮНВЕС, 2003. – 704 с.
9. Художній фарфор України кінця XVIII – середини XIX ст. [каталог] / Авт.-упоряд. Петрякова Ф. С. – Львів : Редакційно-видавничий відділ обласного видавництва, 1989. – 24 с.
10. Южин В. И. Полная энциклопедия этикета / В. И. Южин. – М. : РИПОЛ классик, 2007. – 511 с.
11. Kostuch B. Polska porcelana / Bożena Kostuch. – Krakow : Kluszczyński, 2003. – 112 с.
12. Ryszard R. St. Porcelana od baroku do empire / Ryszard Stanislaw Ryszard – Warszawa : ARKADY, 1964. – 311 с.

Титаренко А.А. Художественно-стилистическое развитие полоскательниц на этнических украинских территориях XIX века

Статья посвящена исследованию полоскательниц, изготавливаемых фарфоро-фаянсовыми предприятиями Волыни в конце XVIII – начале XX вв. Рассмотрена история происхождения как слова, так и самого бытового предмета, прослежено художественно-стилистическое развитие полоскательниц в течении обозначенного периода, проанализированы особенности их форм.

Ключевые слова: полоскательница, стилистическое развитие, украинский фарфор, Волынь.

Tytarenko A.O. Art and stylistic development of slop-basins at the ethnic lands in the XIX century

The article devoted to searching slop-basins made at porcelain and faience enterprises of Volyn region in the XIX century. It is also reviewed the history of the origins of the word, household items. Development of artistic and stylistic slop-basin within the designated period, the characteristics of their shapes were analyzed.

Key words: slop-basin, stylistic development, Ukrainian porcelain, Volyn.

Подано до друку: 01.05.2012 р.